

Boekbesprekingen

Hart, Joep de (2011), *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, pp. 328, ISBN 9789035136281, € 29,50.

Waar geloven de mensen nog in als zij niet meer aan God geloven? Vinden zij misschien steun in andere of nieuwe vormen van religie? Onlangs heeft Joep de Hart, onderzoeker bij het Sociaal en Cultureel Planbureau, een publicatie aan deze zo langzamerhand veel besproken kwestie gewijd. Dit nieuwe boek is een vervolg op een SCP-publicatie uit 1997, *Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland* (Becker, De Hart & Mens 1997).

De auteur verdeelt de levensbeschouwing in de oude religie en de nieuwe spiritualiteit. De aanduiding 'oude religie' slaat op het georganiseerde christendom, waar De Hart de kerken, maar bij voorbeeld ook het Leger des Heils toe rekent (zie de opsomming van tabel 2.2). De omschrijving van het begrip nieuwe spiritualiteit omvat meer elementen. Bij de nieuwe spiritualiteit gaat het om opvattingen, waarmee géén duidelijk omlinjnde organisatie is verbonden, die uit verschillende tradities afkomstig zijn en die doorgaans een niet-christelijk karakter hebben. De aanhangers zijn afkerig van officieel erkende waarheden en van geloof op gezag. Wat voor geloof de mens heeft, is minder belangrijk dan dat hij er zelfstandig naar heeft gezocht. Vooral de innerlijke ervaring van het individu, het feit dat hij het geloof heeft doorvoeld, is geldig als 'waarheidscriterium'.

De nieuwe spiritualiteit laat zich verder verdelen in holistische spiritualiteit, een visie op of zingeving van de wereld, geformuleerd in algemene termen, en in de meningen over afzonderlijke, zogeheten paraculturele verschijnselen. Holistische spiritualiteit staat voor de gedachte dat de wereld een bezielde geheel is, waarin alle verschijnselen met elkaar samenhangen. Dit geheel is eerder vatbaar voor een emotionele dan voor een verstandelijke benadering. Het begrip paracultuur is de verzamelnaam voor concrete verschijnselen, activiteiten en thema's, zoals handlijnkunde, waarzeggen, astrologie en witte en zwarte magie. Men kan deze afwijzen, de mogelijkheid openhouden dat zij waar zijn of zonder meer accepteren.

Hoe groot is de aanhang voor de oude religie en de nieuwe spiritualiteit? Onder welke categorieën van de bevolking komen de aanhangers van de oude en de nieuwe stromingen het meeste voor, met andere woorden hoe zien de sociale profielen er uit? Heeft de nieuwe spiritualiteit negatieve gevolgen voor maatschappelijke participatie en sociale betrokkenheid van de aanhangers, zoals vaak wordt verondersteld? Dat zijn de vragen waar de auteur het antwoord op zoekt. Hij maakt daarbij gebruik van literatuurstudie en hij analyseert enquêtegegevens, die afkomstig zijn uit de laatste aflevering van de reeks 'God in Nederland' en uit de peilingen van het project 'Culturele Veranderingen in Nederland' van het Sociaal en Cultureel Planbureau. In beide groepen van onderzoeken zijn enquêtevragen herhaald, zodat er tijdsvergelijking mogelijk is. De laatste metingen zijn niet recent. Zij

dateren doorgaans van 2006, 2007 of 2008, terwijl het nu alweer 2011 is. Dat is jammer, maar voor de kennis van het onderwerp niet onoverkomelijk.

De aanhang voor de oude religie blijft afnemen. Volgens de eigen opgaven van de belangrijkste kerkgenootschappen en religieuze organisaties in Nederland was in 2000 51% van de Nederlanders kerklid, in 2006 was dat 44%. In 1970 ging het nog om 76%. De teruggang verloopt regelmatig en komt neer op gemiddeld bijna 0,9 procentpunt per jaar (tabel 2.2). Uit steekproefonderzoek blijkt dat het percentage kerkleden in 2006 nog wat lager dan 44% zou kunnen zijn. Volgens het onderzoek 'God in Nederland' was toen 39% kerklid, in 2008 zou het volgens 'Culturele Veranderingen in Nederland' om 34% kunnen gaan (tabel 2.1; tabel 4.20). Onder de kerkleden neemt de frequentie van kerkgang verder af en met gewetensvragen gaat men steeds minder naar dominee of pastoor. Het geloof in God wordt bij steeds minder Nederlanders aangetroffen. Het aandeel van de zogenaamde 'ietsisten' en agnosten stijgt. Het aantal atheïsten, ondervraagden die zonder meer van mening zijn dat God niet bestaat, neemt iets toe of blijft gelijk. Waar het om andere opvattingen gaat constateert De Hart dat alleen het geloof in religieuze wonderen duidelijk meer aanhang krijgt. Verder onderschrijven mensen geloofswaarheden zelden in hun totaliteit. Ook gelovige kerkleden stellen een keuzepakket samen, dat hen als individu het meeste aanspreekt, het verschijnsel van modularisering (tabel 2.8). De aanhang voor de kerken en voor het traditioneel geloof wordt vooral aangetroffen onder ouderen, lager opgeleiden, vrouwen en plattelanders. De conclusies zijn sinds jaar en dag uit godsdienstsociologisch onderzoek bekend. De Hart merkt dan ook op dat degene, die ook maar enigszins op de hoogte is van de materie, het wijsje rustig mee kan neuriën.

De bespreking van de alternatieve spiritualiteit begint met de resultaten van enquêtevragen, die op algemene kenmerken van deze stroming betrekking hebben. Er bestaat ruime instemming met het idee dat geloofswaarheden pas de moeite waard zijn als de mens ze innerlijk ervaart: 66% van de ondervraagden vond in 2006 dat deze stelling precies bij hen paste. Een uitspraak, die direct naar het holisme verwees, 'er is iets dat mens, wereld en natuur tot in de kern verbindt', werd door 53% in sterke mate onderschreven. Bij andere items was de adhesie wat minder hoog, maar toch nog aanzienlijk, 43% van de mensen vond bij voorbeeld dat de zin van het leven was gelegen in de eigen unieke innerlijke ervaring en in de ontwikkeling van de eigen vermogens (tabel 4.1). Ondanks de instemming met algemene principes is de actieve belangstelling voor de nieuwe spiritualiteit gering. 8% van de mensen praatte of mailde in 2008 vaak met anderen over nieuwe spiritualiteit, 3% zocht vaak op internet, 1% bezocht een beurs. De percentages bij de antwoordmogelijkheid 'soms' zijn wat hoger, maar zij beïnvloeden het beeld van een lauwe belangstelling niet. Hoe vaak mensen deelnamen aan cursussen over spiritualiteit bleef overigens onduidelijk. Volgens 'Culturele Veranderingen in Nederland' nam in 2008 8% vaak of soms deel aan zo'n cursus, maar volgens 'God in Nederland' werd dat in 2006 door 26% gedaan (tabel 4.4). De Hart geeft geen verklaring voor dit verschil. Afzonderlijk is nog onderzocht in hoeverre de ondervraagden mystieke belevingen hebben

doorgemaakt. Dit blijkt nog het meest het geval te zijn bij natuurbeleving: 34% was ooit zo diep getroffen door de schoonheid van de natuur, dat die indruk hen voor de rest van hun leven bijgebleven was. Daar staat tegenover dat 58% naar eigen zeggen nooit het contact met iets heiligs had ervaren en dat gemis ook niet belangrijk vond (tabel 4.3).

Het onderwerp van de paracultuur werd in 1994 onderzocht in het kader van 'Culturele Veranderingen in Nederland'. Een deel van de betreffende vragen werd in de peiling van 2008 van hetzelfde project herhaald. In 14 jaar tijd is de bekendheid met paraculturele onderwerpen toegenomen: meer ondervraagden verklaarden dat zij wisten waar het bij de voorgelegde verschijnselen om ging. Het idee dat die waarheid zouden kunnen bevatten, deed dat zeker niet. Volgens de resultaten van tabel 4.7 namen de percentages van mensen, die niets van een bepaald verschijnsel geloofden, in bijna alle gevallen toe. Dat was ook het geval bij complexen van verschijnselen, zoals de witte en zwarte magie en de parapsychologie in het algemeen. De aanhang voor astrologie en spiritisme bleef sinds 1994 ongeveer gelijk. In vergelijking met de allereerste keer dat er naar deze onderwerpen werd gevraagd, voor astrologie in 1966 en voor spiritisme in 1979, was de aanhang in 2008 verminderd (tabel 4.6). Wellicht ligt het hoogtepunt van instemming met deze ideeën verder terug in het verleden dan wel eens wordt verondersteld.

Net als bij de oude religie is de steun voor de nieuwe spiritualiteit geconcentreerd bij de vrouwen, maar anders dan bij de oude religie is de adhesie vooral te vinden bij de hoger opgeleiden en bij de bewoners van de stedelijke gebieden. Volgens de literatuur zou vooral de 'babyboomgeneratie', geboren tussen 1946 en 1955, drager van de nieuwe spiritualiteit zijn. Volgens De Hart is dat niet het geval, want deze categorie onderscheidt zich niet in het bijzonder van de andere cohorten. Het is eerder in de leeftijds categorie daaronder – de respondenten die in 2006 35-55 jaar waren – waar de grootste bijval voor de nieuwe spiritualiteit te vinden is.

De aanhangers van de nieuwe spiritualiteit hebben, anders dan wel is verondersteld, niet de neiging om zich af te wenden van de samenleving om zich te concentreren op het eigen ik. Zij bleken zich eerder positief te onderscheiden in onder meer hun deelname aan het vrijwilligerswerk (tabel 4.20).

Joep de Hart heeft veel aan de orde gesteld. Zijn boek is daar aantrekkelijk door geworden, maar brengt de lezer, die zijn weg moet zoeken tussen literatuur, tabellen, beschrijvingen van cases, min of meer voorlopige conclusies en afbeeldingen van religieuze kunstwerken met toelichting, ook wel eens in verwarring. Degenen die het boek aanschaffen, krijgen dus wel een fleurige publicatie, maar geen hecht doortimmerde verhandeling in handen.

Over de operationalisering in enquête-items valt een opmerking te maken. Enquêtes naar de aanhang voor de oude religie worden vaak getroffen door de kritiek dat de enquêtevragen een oppervlakkig karakter hebben. Bij de nieuwe spiritualiteit zou dat verwijt ook wel eens van toepassing kunnen zijn. Hier zou meer aan instrumentontwikkeling gedaan moeten worden. In de studie van De Hart is operationalisering hier en daar mager te

noemen. Zo wordt een centraal begrip als het holisme slechts met één item – ‘er is iets dat mens en wereld tot in de grond met elkaar verbindt’ – geoperationaliseerd. Op andere vragen, zoals die over de waarde van de eigen ervaring, zegt de respondent misschien al te snel ja. Het verdient aanbeveling om verschillende aspecten van het holisme elk met een item te indiceren. Daarnaast zouden er ook eens items waarop minder snel bevestigend wordt geantwoord, opgenomen kunnen worden.

De eindconclusie van de studie is negatief voor het idee dat de nieuwe spiritualiteit een gelijkwaardig alternatief voor de oude religie zou kunnen zijn. Zij is eveneens negatief voor de stelling dat religie hoe dan ook een belangrijke factor in onze moderne samenleving blijft vormen. De ontwikkeling is immers duidelijk: met de aanhang van de oude religie wordt het al decennia minder en met die voor de nieuwe spiritualiteit wordt het niet meer. Veel mensen onderschrijven algemene stellingen over de ervaring van de waarheid en het belang van het zoeken naar levensbeschouwing, maar hun actieve belangstelling is over het geheel genomen gering en zij zijn minder geloof aan paraculturele verschijnselen gaan hechten. Als men afziet van een volledige triomf van de rationaliteit – die overigens helemaal niet zo vaak in de literatuur wordt voorspeld – ligt de secularisatie aardig op koers. De Hart komt tenminste tot een ontvullende schatting. Momenteel zijn van de Nederlanders van 18 jaar en ouder 4 miljoen kerkelijk gelovig, 2 miljoen hebben belangstelling voor de nieuwe spiritualiteit en zijn geen kerklid, maar 5 miljoen hebben helemaal geen levensbeschouwelijke belangstelling.

Het idee dat religie, zowel in oude als nieuwe versie, voor veel mensen zijn belang helemaal heeft verloren, zou wel eens meer geaccepteerd kunnen raken. De eindconclusie van 2011 verschilt namelijk niet van die uit de voorafgaande studie van 1997. Hoogstens is zij nog pregnanter doordat de tijdreeksen zijn doorgetrokken. Het boek van 1997 werd echter aanvankelijk zeer negatief ontvangen – onder meer met een reeks afkeurende artikelen in *Trouw* – terwijl een dergelijke reactie nu uitblijft. Mogelijk ziet men in dat het beeld dat onderzoek oplevert reëel is. In dat geval geldt de oude wijsheid dat alles went, ook hier.

Jos Becker
(Den Haag)

Literatuur

Becker, J.W., De Hart, J. & J. Mens (1997), *Secularisatie en alternatieve zingeving in Nederland*, Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.